

Türk Sosyoloji Bibliyografyasında Prof. Dr. Rüstow'un Yeri

Mehmet Eröz

İktisat Fakültesi Sosyoloji Asistanı

Türk sosyoloji tarihi, ancak sosyolojik bibliyografya tarihçesiyle aydınlanabilir. Bu sebepten Türkiye'de sosyoloji ve sosyal ilimler tarihini tedvin edebilmek için önce eski ve yeni Türkiye'de sosyoloji ve münferit sosyal ilimlerle meşgul olmuş olanların bir listesini olsun hazırlamak ve sonra bu listeye giren akademik kariyer (ilmiye sınıfı) mensubu olan ve olmuştan zevatin yazılarına ait zengin bir bibliyografya tertip etmek gerekir kanaatındayız.

I

Hayatının yirmi yılını Türkiye'de geçirmiş ve Türkiye'de sosyoloji, coğrafya, iktisat tarihi ve iktisat tedris etmiş bir mütefekkirin, emeklilik hayatını yaşadığı Heidelberg'te bu yakınlarda vefat etmesi, memleketimizin içtimaî ilimler dünyasını teessüre garketmiştir. Bir nüshasını Prof. Dr. Rüstow'a ayıran İktisat Fakültesi Mecmuası'na naçiz bir bibliyografik yardımda bulunmaya çalışacağız.

Önce Prof. Dr. Rüstow'a ait basit bir bibliyografik listeyi takdim ediyoruz :

- 1) İktisat İlminin Esasları, İktisat Fak. Mec. Cilt: 2, 1940-41, sf. 153-201
- 2) Sombart'ın Kapitalizm Te-lâkkisi ve Tarihçi Mektebin İlmî Hedefleri, » » » » 3, 1941-42, » 79
- 3) İktisat Tarihinde Mezhep Meseleleri, (Kitabiyat) » » » » 3, » , » 403
- 4) İşletme İktisadı ve İktisat İlmî (Kitabiyat), » » » » 4, 1942-43, » 119
- 5) Roma İhtilâli ve İmparator Augustus (Kitabiyat), » » » » 5, 1943-44, » 329
- 6) Hür Bir Sosyalizm Müm-kün müdür? (Kitabiyat), » » » » 9, 1947-48, » 241
- 7) Die Arbeitslosigkeit in der deutschen Maschinen industrie 1919 bis 1932.

- 8) Die Arbeitslosigkeit in der deutschen Maschinen Industrie. München u. Leipzig, 1933.
- 9) İktisadî Coğrafya, Birinci Cilt, Çev. Dr. R. Ş. Suvla, İst. 1939, 46, 203 sf.
- 10) » » İkinci Cilt, «Dr. Halit İlteber, İst. 1944, 146».
- 11) Ham Maddelerin Milletlerarası Dağıtımı, Çev. Dr. Halit İlteber, İst. 1945, 72 sf.
- 12) Türkiye İktisadî Coğrafyası, İstanbul, 1949, 41 sf.
- 13) Teknik Terakki, Aşırı Nüfus ve Kitleleşme. (Ord. Prof. Dr. İ. Fazıl Pelin'in Hatırasına Armağan, 12 sf.).
- 14) Anadolu'nun Kadim İktisat An'ane, Âdetleri ve Bunların Ehemmiyeti, Folklor ve Etnografya Kılavuzu, İst. 949, 9 sf.
- 15) Das Versagen des Wirtschaftsliberalismus als religionsgeschichtliches Problem, İst. 945, 142 sf.
- 16) Politik und Moral (Sonderebdruk), Tübingen, 1949, 16 sf.
- 17) Zwischen Kapitalismus und Kommunismus, Olsodesberg a. Rh. (Bondi) 949, 74 sf.
- 18) Entstehung und Lebensbedingungen der Hochculturen, 1948.
- 19) Vereinzeltung - Tendenzen und Reflexe (Sonderdruck), İst. 948, 39 sf.
- 20) Die Geistesgeschichtlich - Soziologischen Ursachen des Verfalls der abendlaendischen Baukunst im 19. Jahrhundert. (Sonderabdruk aus dem Archiv f. Philosophie II. i.) İst. 947.
- 21) Wirtschaftspolitische Aufsätze
  - I) Die deutsche Sonder Konjunktur und die Möglichkeit ihrer Fredawer 1927.
  - II) Monopolkontrolle ader Monopolvertauteng, 1928.
  - III) Berliner Roggonworthe (Samwich im Magazin der wirtschaft, Berlin)
- 22) Sigmund Freud Und Von Aster (Kitabiyat) İş ve Düşünce Mecmuası, sayı: 91 - 93, 1949.
- 23) Ziraî Folklor, İş ve Düşünce Mecmuası, Sayı: 237, 1962.
- 24) İktisat Sistemi ve İktisat İdeolojisi (Ekonominin Bugünkü Meseleleri, İst. 1934, sf. 24).

II

Bu basit listeden başka, biraz da tahlilî bibliyografya prensibine uyararak, kıymetli Alman sosyoloğunun yazılarından birkaçı üzerinde durmayı uygun görüyoruz.

Sombart'ın Kapitalizm Telâkkisi ve Tarihçi Mektebin İlmî Hedefleri, (İkt. Fak. Mec. cilt : 3, terc. S. F. Ülgener).

Hacim itibarile ehemmiyetsiz, fakat fikrî kesafet ve muhteva bakımından hayli dolgun olan bu tedkikinde Prof. Rustow, tarihçi mektebin zihniyetini izah vesilesile insanîyetin macerasından, teknik terakki ve sınaî inkılâbın manevî değerlerde hasıl ettiği anarşiden, buhranlı bir 19. asırdan kudretli bir kalemle bahsetmekte, nazarî iktisattan başlayıp, sosyolojik izahlardan sonra, beşerin ruh

haletinden, ihtiraslarından, teessürlerinden, cemiyetten kaçma arzusuna rağmen gene onsuz edemeyişinden, takdir edilme, övülme zaafından tablolar resmedip, psikoloji sahasında cevalân etmektedir.

Yüz senelik maziye sahip olan tarihçi mektebi üç safhada inceliyor. «İlk tarihçi mektebin üç şefi, yani Hildebrand (1812), Roscher (1817), ve Knies (1821)..» mektebin ilk mübessirleri oluyorlar. İkinci safta bu üç şahsiyetle aynı nesle mensup bulunan Marx (Doğumu 1818) ile List yer alır. «Werner Sombart (1863 - 1941) ve Max Weber (1864 - 1920) tarihçi mektebin üçüncü neslini teşkil eden iki büyük mütefekkiridir.»

Tarihçi mektebi Marx ve ona istinaden Sombart'la inceliyen müellif, hem bu mektep ve hem de müntesiplerinin şahsiyetleri hakkında bize geniş bilgi veriyor.

Marx'a göre kapitalizmin ömrü tükenmiş olup, bunun yerini daha mükemmel bir nizam olan kollektivizm alacaktır. Aynı değişme fikri A. Smith ile List'te de vardır: birincisi merkantilizmin nihayete erip, rekabet ekonomisinin başlamakta olduğunu, ikinci müellif ise serbest ticaret yerine himayeciliğin gelmekte olduğunu iddia ederler. Marx'a nazaran tarihî akış içinde bütün devirleri içine alan küllî ve mücerret kanunlar mevcut olamaz. «Her tarihî devrin kendi kanunları vardır. Eski iktisatçılar ekonomik kanunları fizik ve kimya kanunlarına benzetmekle birincilerinin mahiyeti hakkında pek yanlış bir fikir edinmişlerdi». Bu satırları tarihçi mektebin programını çizen hangi yazıda olursa olsun, kelimesi kelimesine aynen görmek kabildir.

«Marx, bakışlarını geriye çevirmiş olan ve tarihte felâket ve şemet sezen bir peygamberdi diyoruz, hakikaten de öyle idi. Dâhiyane nazarları, içerisine nefret ve kin sinmiş olan zeki, keskin bakışlardır. Fakat bu bakışlar, aynı zamanda sevgi ve hayranlıkla birleşik olan bir nefrete delâlet ediyordu.

Marx'ın ortaya koyduğu yaratıcı sentez hiç şüphesiz fevkalâde ihtiraslı bir yıkma ve yoketme arzusunun tazyiki altında elde edilebilmiş olmakla beraber, eser üzerindeki bu politika damgası o fikirlerin vaz'ına hâkim olan ilmî dehâyı hiçbir surette değiştirmiş ve azaltmış değildir.»

«Bütün 19 uncu asırda tarihçi mektebin idealine uygun büyük ve verimli bir eser aranacak olursa, List'in (Millî Sistem) inden başka ve ondan daha mütekâmil bir derecede olmak üzere, ancak Marx'ın eseri zikredilebilir. Tarihçi mektep muhtelif şahısların teşkil ettikleri münferit bir zümre olarak değil, bilâkis muayyen ilmî

hedeflere müteveccih bir istikamet olarak gözönüne getirilirse, bu istikametın 19 uncu asırda en yüksek noktasına Marx'ın büyük eserinde gördüğümüz ilmî cephe ile vâsıl olduğu söylenebilir». Prof. Rustow, nazarlarını beşeriyete ırkî ve ferdî kinle meşbu olarak çevirmiş bir dâhinin siyasî ve ideolojik sistemi hakkında kıymet hükümlerinden istigna halinde, sırf eserinin ilmî kudreti bakımından objektif hükümler vermektedir. Bu yüzden, (Almanya'da İktisat İlminin Tarihi) adıyla çıkardığı, bin sahifeyi müteceviz eserinde, 6. derecedeki müelliflerden bile büyük hayırhahlıkla bahsederken, Marx'a bir sahife tahsis etmiş olan Roscher'in insafılı hareket etmediğini söylüyor.

Marx'tan sonra, hem onu tahlil etmiş, hem de ona muarız olmuş olan, tarihçi mektebin üçüncü neslinden Werner Sombart ile Max Weber makaleye konu oluyor. Kapitalizmin mahiyet ve âkıbetini, prensibinden sonraları ayrılmış olmasına rağmen, gene de Marx'a nazaran daha az kıymet hükmünden müteessir olarak, fakat kudretli objektif bir tahlil içinde sunan Sombart'tan ve Weber'den öğreniyoruz. «Her iki müellif de tarihçi mektebin vazettiği fakat henüz tatbik edemediği metodoloji programlarına ve tarih sahasında bir sistem haline getiremediği ilk hazırlayıcı çalışmalara tevarüs etmişlerdir. Bu itibarla ikisi de Marx'ın Kapitalist Çağ ismini verdiği muazzam problem yığınının vahdet ve insicam dahilinde işlemek, sistematik surette izah etmek vazifesi ile karşılaşmışlardır. Bu büyük vazifenin bir sistem dahilinde ele alınmasını ve işlenmesini temin edecek olan fikrî mesainin mayaları ise hakikî tarihî mektebin dar çerçevesi içerisinde değil, ancak Marx'da aranabilirdi. Bu sebeple her iki mütefekkirin en büyük eserlerini ortaya koyarlarken hiç değilse tarihçi mektebin an'anelerine olduğu kadar Marx'a da bağlı bulunmaları alelâde bir tesadüf eseri değildi; her ikisinin fikir tarihindeki ehemmiyeti, Marx'ın iktisat ve dünya tarihine ait tedkik neticelerini siyasî mahiyetteki kin ve intikam ihtiraslarından uzaklaştırarak objektif bir ilim çerçevesi içerisinde nakletmelerinden ileri geliyordu».

Sombart, 1928 de (Modern Kapitalizm) inin üçüncü cildinin ön-sözünde, Marx'la ilgisini şu satırlarla ifade ediyor: «Ben bu adamın dünya görüşlerini ve umumiyetle zamanımızda birtakım kıymet hükümlerine istinaden ve kısa bir tâbirle Marxism ismi verilen bütün herşeyi en sert ve kat'î surette reddetmekle beraber, ona karşı kapitalizmin nazariyecisi ve tarihçisi sıfatile hudutsuz bir hayranlık hissediyorum. Ve eserimde iyi vasfını taşıyabilen ne varsa, onu

Marx'ın zekâsına borçlu bulunmaktayım. Marx kapitalizme dair ilk mağrur sözü söylemişti. Bu eserde ise mezkûr ekonomi sistemine dair, sırf ekonomik notaî nazardan gözönüne alınacak olursa, son mütevazî söz söylenmiş olacaktır».

«İlim sahası içinde ve dışında bugün herkesin kullandığı kapitalizm mefhumu da öylece Sombart'ın eserile tanıtılmış olmakta idi».

«Sombart'ın istikbalden pek fazla mühimsemiyerek beklediği ve umduğu şey, kapitalizm ve sosyalizm arasında herhangi basit bir ihtilâftan başka birşey değildi. O şahsan ne böyle bir ideale karşı aşırı bir hayranlık hissediyor, ne de o idealin gerçekleşmesine bilfiil müessir olmağa çalışmak için bir sebep görüyordu. Bütün kitap üzerinde hâkim olan zihniyet, gün batışını uzaktan seyreden bir insanın duyduğu hislerden ve akşam serinliğinden farksızdı. Sombart kendisi de böyle hissetmişti. Marx'ın fikirlerini ortaya koyduğu zamandan bahsederken şöyle diyordu: o vakitler henüz sabahtı ve serçe kuşu ötüyordu, şimdi artık akşam oluyor ve minerva baykuşu uçmağa başlıyor».

Prof. Rustow, Sombart'ın eserini, iktisat tarihine ait monografilerden mürekkep bir kütüphane, mümasil mevzudaki eserlerin en mükemmeli olarak vasıflandırarak, muazzam miktarda malzemeyi muhtevi diye methediyor. Yalnız, esas mefhumlar itibarile baştan sona insicam arzetmediğini belirtip, bunu müellifin şahsî karakterine hamlediyor: vicdanlılık, nefsinin murakabe, tevazu, en hurda noktalara karşı gösterilen dikkat ve sadakat..

«Sombart (adı ebediyen lânetle anılmağa değer 19 uncu asır) içerisinde, yani müşterek kıymetlerin ve camia duygusunun inhilâle yüz tuttuğu asırda dünyaya gelmiştir. Nitekim bu asrın sonlarına doğru, beşerî karakteri en derin noktalarına kadar sarsılmış olan ve bu halin zararlı tesirleri eserlerinde de görülen büyük âlimler sık sık göze çarpmağa başlamışlardı. Max Weber de seciyesi itibarile, gerçi başka neviden marazî - patolojik bir tehlikenin kurbanı olmak üzere iken, gerek ilmî eserlerini ve gerek başkalarile dost ve meslekdaş olarak müşterek bir camia içerisinde yaşamak zihniyetini bu vahim tehlikeye karşı büyük bir mertlik ve enerji ile korumuştur; esasen onun seciyesindeki büyüklük herşeyden önce gösterdiği bu mertlikten ve karakter sağlamlığından ileri geliyordu.

Hobbes (Epikur'ün asık çehreli yoldaşı) malûm olduğu üzere insanla insan arasında tabiî ve insiyakî bir bağlılığın mevcut olduğu- nu inkâr etmişti. Ona göre her insan kendi başına tamamilen mücerret olarak yaşayan hakikî bir egoisttir. Yalnız kendi nefsinin düşünür,

kendisi için tekayyüt gösterir ve ancak kendi çıkarına uygun olduğu zaman diğerleriyle münasebet tesis etmek zorunda kalır. Tarihin belli başlı şahsiyetleri arasında Hobbes'in - umumiyetle hiç de doğuru olmıyan ve doğru olmadığına da şükretmemiz lâzımgelen - bu nazariyesine Sombart kadar uygun bir misal tasavvur edilemez. O da manen, tamamen münzevî ve mücerret şekilde yaşıyordu. İçerisine sığındığı buz gibi soğuk bir atmosferden aşağıya, diğer insanlara yalnız kendini beğenmiş, bir kibir ve azametle, acı bir istihfaf ile bakmaktan zevk alıyor, fakat aynı zamanda o insanların kendisini alkışlamalarına ve hayranlıklarına karşı dindirilmez bir ihtiyaç hissediyordu. Başkaları tarafından övülmek ihtiyacı ve muvaffakiyet hırsı muhakkak ki her insanda fitrî olan camia insiyakının bozulmuş, dégénéré olmuş şekillerinden başka bir şey değildir. Bu hal insanlık karakterinde şüphesiz acınacak bir tezahürdür. Hayatımda, teoloji ilminin ilâhî rahmet ve mağfiretten nasipsizlik diye tavsif ettiği şeyi zihnimde bu derece korkunç bir bedahet derecesine yükseltmiş olan bir insana daha rasladığımı hatırlamıyorum).

Hür Bir Sosyalizm Mümkün müdür?

Walter Adolf Jöhr'ün, Hür Bir Sosyalizm Mümkün müdür? (Ist Ein Freiheitlicher Sozialismus Möglich?) adlı eserine dair kitabiyatında (İkt. Fağ. Mec. cilt 9, 948, sf. 241) Prof. Rustow, derin vukufu ve güzel üslûbu ile sosyalizmin sınıf, devlet ve hürriyet telâkkileri hakkında teorik ve aktüel malûmat vermektedir.

Marx'ın hürriyeti sisteminin üç muhtelif safhasında tamamiyle farklı bir tarzda mütalâa ettiğini belirterek, sosyalizm ve hürriyeti incelemeğe başlıyor: «Hayatı boyunca arkadaşlarıyla beraber müstebit devletlerin polis ve sansürü ile mütemadiyen mücadele halinde olan Marx, matbuat, söz ve içtima hürriyetlerini isteyen terakkiperver siyasî fırkaların bu husustaki taleplerine tabîi olarak iştirak etmiştir. Marx, reaksiyon ve an'aneye karşı açtığı mücadelede, fikir sahasında inkılâpçı bir hürriyet lüzumunu müdafaa etmiştir.

Tasavvur edilen sınıfsız cemiyetin nihaî durumunda ise, hürriyetin yeri daha bile büyük olacaktır. Sınıfsız cemiyetin bu muhayyel şeklinde, anarşist ve ütöpik sosyalistlerin en cesaretli rüyalarına yaklaşan bir hürriyet derecesi mevcut olacaktır.

Bu iki nevi hürriyet, yani bugün için istenilen siyasî hürriyetle, istikbalde arzu edilen mutlak hürriyetin arasına, muvakkat ve fakat kaçınılmaz bir üçüncü safha olarak, işçi sınıfının diktatoryası gir-

mektedir. Bu ara safhada, her türlü hürriyet kat'î olarak reddedilir. (Eski cemiyetin ölüm acılarını ve yeni cemiyetin kanlı doğum sancularını hafifletmek, basitleştirmek ve kısaltmak için tek bir çare, tek bir vasıta vardır : ihtilâlcî terör hareketi. Binaenaleyh şiddetli ve şuurlu bir sınıf düşmanlığı, içtimaî değişikliğin en sağlam garantisidir.)

Sosyalist tekâmülün birbirini takip eden üç muhtelif safhasına, yani ileriye hamle, nihaî mücadele ve zafer safhalarına, hürriyetin şu üç telâkkisi tekabül etmektedir : şartlı tasvip, kat'î red, hudutsuz tasvip.

Bugün için vasıta olan hürriyet, yarın için nihaî gaye olan hürriyet ve bunların arasında da hürriyeti ortadan kaldıran kaçınılmaz işçi diktatörlüğü safhası. Maamafih bu son safhanın yegâne vazifesi bir an evvel hudutsuz ve mutlak hürriyet devrinin gerçekleştirilmesini çabuklaştırmaktır. İdealist ihtilâlcilerin hiçbiri, hür bir sosyalizmin mümkün olduğundan şüphe etmiyorlardı. Bilhassa, vasıta olarak hürriyet ile gaye olarak hürriyet arasında bir tefrik yapmak lüzumunu hissetmiyen ve Marksist olmıyan İngiliz sosyalistlerinin kanaati bu merkezde idi.

Fakat, Rusya'da komünizmin zaferini müteakip vaziyet değişti. Marx, düşman sınıfın imhasıyla proletarya diktatörlüğünün nihayet bulacağını daima ileri sürmüştü. Bu şart Sovyet Rusya'da çoktan beri kat'î olarak ve merhametsizce tahakkuk ettirilmiş olmasına rağmen, diktatörlüğün gevşediğine ve vâdedilen hürriyetin geleceğine dair en ufak bir emare olmadığından maada, bilâkis bütün gayretler diktatörlüğü gittikçe fazlalastırmaya ve tekniğini daha bile incelestirmeye müteveccihdir. Her türlü hürriyetin yok edilmesi neticesinde siyaset ve sınıf mücadelesiyle hiç alâkası olmıyan kültür çalışmaları bile gayet sıkı bir kontrole tâbi tutulmaktadır. Hislerin serbestçe ifade edildiği en son saha olan musiki bile, Zhdanov tarafından, partinin sert diktatörlüğüne tâbi tutulmuştur. Bütün bu hâdiseler bir nesilden beri devam ettiğine göre, bunların sırf muvakkat mahiyette bir durum teşkil etmedikleri bedihîdir. Hattâ, Sovyet Rusya'daki hakikî durum ile, Marx ile Engels tarafından tahayyül edilen durum arasındaki tezat zamanla çok bariz bir hal alınca, hayret uyandıran bir tedbire başvurmak zarureti hasıl olmuştur. Öyle ki, bu memlekette sosyalizmin en mukaddes akidelerinden biri sarahaten reddedilmiştir. Filhakika, yalnız Marx ve Engels değil, Lenin tarafından bile etraflı olarak ifade edilen (Devletin tedrici ihilâli) düşüncesi, 1947 Martında, Bolşevik adlı parti gazetesinde yan-

lış ve hattâ gülünç olarak tavsif edilmiştir. Bu telâkki ile yakın bağılılığı olan ve Marksist akidenin en ehemmiyetli ve çekici idealerinden birini teşkil eden (sınıfsız cemiyet tasavvurunun akıbetinin de bundan sonra ne olacağı nazarı itibara alınmamıştır.)»

Son senelerdeki hâdiseler, Yugoslavya'da Djilâs meselesi ve mumaileyhin sınıfsız cemiyet ötopyası yerine, Yeni Bir Sınıf'ın türeyişini, sosyalist hareketin reislerinden olmak ve doktrini iyi bilmek sıfatı ile, müdellel olarak izah etmesi, Rusya'da sanat sahasında bile, Dr. Jivago vak'asında olduğu gibi, asabî bir tahammülsüzlük görülmesi, Prof. Rustow'un yukarıdaki mütalâa ve kanaatlarını teyid edici ve pekleştirici mahiyettedir.

«Sovyet Rusya'daki hâdiselerin seyri karşısında, Bolşevik nüfuz sahası dışında bulunan sosyal - demokrat partiler müşkül bir duruma düşmüşlerdir. Komünizm ile amansız mücadelede kendilerini müdafaa kaygısıyla Bolşeviklikten uzaklaşmak mecburiyetinde kaldılar. Ve aynı zamanda hakikî bir idealizm ile içten gelen bir kanaatin tesiri altında bu partiler eski iki safhalı hürriyet telâkkisine sadık kaldılar. Fakat müşkül meseleler ile karşılaştılar: hâdiselerin Rusya'daki inkişaf tarzı, sosyalizmin doğru yolundan sırf hususî şartların tesiri altında ileri gelmiş ve önüne geçilebilir bir inhirafını mı, yoksa sosyalizmin gayrı kabilî içtinap ve zarurî bir neticesini mi teşkil ediyor? Ve işçi partisinin ve diğer sosyal demokrat partilerin istihsal vasıtalarının devletleştirilmesi ve plânlı bir ekonomi hususundaki taleplerinde mündemiç olan iktisadî bünye, siyasî ve manevî hürriyet ile kabilî telif midir veya zarurî olarak totaliter bir diktatörlüğe müncer olacak mıdır? Veya bu, Hayek'in tasavvur ettiği gibi, (Esarete giden yol) mu (The road to serfdom) olacaktır?» sorgularına cevap veren epeyce kitap yazıldığını, son olarak bu geniş bibliyografyaya yukarıda bahsedilen kıymetli kitabın dahil olduğunu belirterek, ustaca bir tahlile girişiyor ve kitabı şu satırlarla bitiriyor: «Jöhr, nihayette şu kanaate varıyor ki, (cemiyet ve iktisat nizamının tâyininde, en güzel niyetler en fena neticeleri tevhit edebilir. sf. 128) Sosyalizmden maada, diğer imkân olarak, eski liberalizmin (Laissez faire) sistemini değil de, üçüncü kuvvet olarak neo - liberalizm veya sosyal - liberalizmin müdafaa ettiği (güdümlü piyasa ekonomisini) nazarı itibara almaktadır. Bu üçüncü yolun imkân dahilinde olduğunun umumî efkârca takdir edilmesinin ehemmiyeti, Jöhr'ün zikrettiği Edgar Salin'in şu şayanı dikkat cümlesinden anlaşılmalıdır: «Liberalizmin yeniden canlandırılması bakımından icabeden iktisadî, sosyal ve teknik şartların ar-

tık mevcut olmadığı ne kadar bariz bir hakikat teşkil ediyorsa, aynı sebeplerin tesiri altında, sosyalizm istikametindeki inkişafın durdurulamıyacağına dair alâmetler de o kadar açık ve kuvvetlidir». Bu kehanete karşı Rustow, küllî ve trajik bir tarih felsefesi yapıyor: «Dosdoğru yılanın ağzı içine uçan kuş da, başka bir imkân göremediği için bunu yapar».

İktisadî Coğrafya (Birinci cilt, Dr. R. Ş. Suvla).

Çok cepheli profesör, iktisadî coğrafya ile coğrafya ve iktisat arasındaki münasebet ve farkları, iktisat tarihi ile ünsiyetini yirmi sahife içinde güzel bir şekilde izah ediyor.

«Bu vakte kadar iktisadî coğrafya hakkında yazılan eserlerin azim ekseriyetinde iktisadî ilimlere has metod ve noktaî nazarlara tam mânasile riayet olunmamıştır. Biz burada iktisadî coğrafya sahasını bilhassa iktisat ilmi bakımından aydınlatmağa, bu sahanın mezkûr ilim için yüksek ehemmiyetini belirtmeğe ve aynı zamanda iktisadî ilimlere mahsus görüşlerin iktisadî coğrafya hâdiselerine tatbikinin müsmiriyetini göstermeğe çalışacağız.» sf. 4.

«Tâbir caizse, iktisadî coğrafya, iktisadî malların kıt bulunmaları keyfiyetini mütalâa eden iktisat ilminin ampirik tatbikî kısmıdır. İktisadî mallardaki bu kıtlık mevzubahis olmasaydı, ne iktisadî coğrafya, ne iktisat ilmi ve ne de iktisadî faaliyet hatıra gelirdi. Fakat iktisadî coğrafya yalnızca neyin nerede çıktığını, neyin nerede istihsal olunduğunu veya olunabileceği gibi hâdiseleri ortaya koymakla iktifa etseydi jeografik bakımdan tanzim edilmiş büyük bir (istihsal kaynakları adres kitabı) teşkil ederdi. İktisadî coğrafya bu şekilde tatbikî iktisat için hiç şüphesiz ehemmiyetli bir yardım vasıtası durumuna geçer, fakat kat'iyen bir ilim olmazdı.

Bir ilim meşgul olduğu hâdiseleri yalnızca ortaya koymakla değil, bunları tavzih ve tenvir ederek anlaşılır bir hale getirmekle muvazzaftır. O halde iktisadî coğrafya ilmi, iktisadî malların ve istihsal imkânlarının dünya yüzünde yalnız (ne suretle) değil, aynı zamanda (niçin) şu veya bu tarzda tevezzü etmiş olduğunu tetkik etmekle mükelleftir». sf. 7.

Müteakip satırlarda, coğrafyalar münasebetine ve müfrit coğrafi determinizme işaret olunuyor (İnsan, toprak münasebeti, yerleşme, ekoloji...)

«Coğrafya, arz sathının tabii teşekkülünü tedkik eden ilimdir. Antropogeographie (Géographie humaine) - beşerî coğrafya, arz sat-

hının bu durumunu beşerle olan alâkası bakımından inceler. Beşerî coğrafyanın bir kısmı olan iktisadî coğrafya, dünya yüzü durumunu beşerî iktisadî faaliyetin istinat sahası zaviyesinden beşerî iktisadî da arz sathı vaziyetine tabiiyeti ve toprak yüzünün beşerî iktisada arzettiği şart ve imkânlar cihetinden mütalâa eder.

Beşerî coğrafya içinde iktisadî coğrafyaya bu derece mühim bir yer verilmesinin sebebi iktisadın insanı en yakından, en ciddî ve en şümüllü bir tarzda alâkadâr eden saha olmasıdır. Vakıa insanların ruh, fikir ve vücutlarına arz sathı durumunun daha başka cihetlerden direkt ve tabiî tesirleri bulunduğu şüphesizdir. Bu tesirler Hippokrat devrinden beri fevkalâde izam edilmişlerdir. Bilâhare 19 uncu asırda tamamilen ihmal edilen mevzubahis tesirler hakkındaki telâkkiler ancak son zamanlarda tam ilmî bir itidal safhasına intikal eylemiştir. Bilhassa bu mutedil ilmî telâkki, arz sathının iktisadî yoldan insan üzerine yaptığı vasıtalı ve vasıtasız tesirlerin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir». sf. 10.

Johann Gottfried Herder'in meşhur tarifini naklederek, iktisat tarihinin harekete geçmiş iktisadî coğrafya olduğunun söylenebileceğini ifade ediyor. sf. 12.

Kitlelerin zihniyetleri, primitiv kültür, insanın tabiatı istismar imkânı ve ona hâkimiyeti, sosyolojik bir gözle, iktisat tarihi ve iktisadî coğrafya münasebeti dolayısıyla, şu veciz satırlarla ifade olunuyor:

«Tabiat tarafından insanlara bahşolunan iktisadî imkânlardan istifade demek olan beşerî iktisat, tarihî bir inkişaf takip etmiştir. Her iktisat tarihi devrine, kendine has bir iktisadî coğrafya tevafuk etmektedir. Beşerî iktisada tabiat tarafından bahşolunan şart ve imkânlar bilgisi olarak tasavvur edilen iktisadî coğrafya tabiî yalnızca, tabiat tarafından bahşolunan, fakat aynı zamanda insanlar tarafından iktisadî cihetten istismar edilen şart ve imkânları ele almaktadır. Kıymetli madenleri fevkalâde mebzul arazide yaşayan bir zenci kabilesi tasavvur edelim. Bu arazide bir Avrupalı elinde sahibini milyoner yapabılırdı. Zenci bu servetleri işletmeyi bilmediği için kendisine hiç bir fayda temin edemeden yine iptidâî yaşamasında devam edecekti. Niagara şelâlesi bugün birçok Amerikan şehirlerinin elektrik ihtiyacını temin etmektedir. Amerika yerlileri binlerce senedir bu şellâle civarında oturdukları halde çadırlarını hiç bir zaman bu kuvvetten istifade suretile aydınlatamadılar. 100 sene evvel, bugün en mühim maden kömürü merkezlerinden biri haline geçen Ruhr havzasında oturan köylüler ısınmak için ocaklarında kö-

mür değil, odun yakarlardı. Bizim de bugün bilmeden, bir çok bakımlardan Niagara Şellâlesi civarında oturan yerliler ve Ruhr havzası köylüleri vaziyetinde bulunmamız ihtimali çok ziyadedir. Hâlelerimiz ilerde hakkımızda bugün bizim eski yerli ve köylülerden bahsettiğimiz tarzda fikir beyan edecekleri muhakkaktır». sf. 13.

Kitabın esasını teşkil eden (22 - 189 sf.) İstihsal Coğrafyası bahsi 1) Faydalı Nebatlar, 2) Faydalı Hayvanlar, tasnifi içinde incelenerek birinci cilt bitirilmektedir.

İkinci Kitap (Terc. Dr. Halit İlteber).

İkinci kitap, madenî ve madenî olmıyan cevverlere ayrılmıştır. Metaller, adî ve kıymetli olarak iki kısımdır.

Metal olmıyan unsurlar :

- A) Kıymetli taşlar,
- B) Yapı malzemesi,
- C) Seramik Maddeleri,
- D) Hava ve Su,
- E) Tuzlar,
- F) Başka maddeler,
- G) Yakıt Maddeleri,
- H) Tabii hareket kuvvetleri,
- J) Tabii kuvvet kaynaklarının karşılıklı münasebetleri ve gelecekleri,

başlıkları altında 148 sf. de incelenmiştir.

Anadolu'nun Kadim İktisat An'ane, Âdetleri ve Bunların Ehemmiyeti. Folklor ve Etnografya Kılavuzu içinde, İkt. Fak. İktisat Müze ve Arşivi Neşriyatı : I).

Prof. Rustow'u yerli içtimâî ilimler müntesiplerine nümune olacak, bir etnografik ve folklorik malzeme toplama heyecanı içinde görüyoruz. Filhakika, yukarıdaki başlık altında neşredilen makaleden sunacağımız pasajlar bu ilmî iştiyaki göstermeğe kâfidir. Temennimiz, içtimâî bünyedeki hastalığın tedavisinden evvel, teşhisi imkânını bize bahşedecek ve kırk bin köyün realitesinden bizi haberdar kılacak olan böyle ulvî bir heyecana sahip olabilmemizdir. Metod kalıbı içine dökülmüş bir aşkla Anadoluyu tanıyabilir, masa başındaki afakî tedbir ve hükümlerden berî olarak, yarelerine merhem sarabiliriz.

«En iptidâî ve en kadim âletlerin bizim için fevkalâde büyük bir ehemmiyeti vardır. Bu âletlerin modern Avrupa usulleri ve âlet-

leri ile ortadan kaldırıldıkları yerlerde bu tahavvül ve terakki kaydedilmeye değer, fakat eskilerin yerine geçen o modern vasıtaları ayrıca uzun uzadıya izaha hacet yoktur».

«Burada ehemmiyet verilmesi lâzım gelen cihet, küçük, yükte hafif âletlerin mümkün olduğu kadar aynini bulup beraber getirmek, büyüklerin ise küçültülmüş birer modelini temin etmek. Beraber getirilecek âletlerde eski kullanılmış olan nümuneler, yeni güzel olanlara şayanı tercihtir».

Fotoğrafla âletlerin teferruatlı olarak tesbitinin ve saklanması da lüzumuna işaret ediliyor ve: «Beraberinde daima sual varakalarını, kâğıt ve kurşun kalâmi bulundurmaya ihmal etmemeli. Her şeyi hemen ve mümkün olduğu kadar aynen not etmeli ve hafızaya hiç bir suretle güvenmemeli. Fazla not etmek az kaydetmekten daima iyidir. Fotoğraflarda ve krokilerde hangi notların hangi resme ait oldukları açıkça anlaşılabilir. Alınan notlar evde hemen temize çekilmeli. Şayet cevabı alınmayan suallere boşluklara veya müphem noktalara tesadüf edilirse, hemen ertesi gün bu noksanların tamamlanmasına ehemmiyet vermek icabeder.

Bütün malûmat aynen ağızdan alındığı gibi kaydedilmeli, şahsî kanaatler neticeler vesaire tesbit edilen noktalardan ayırt edilmeli, metinlerde mantıkî fikirler yürütmekten veya üslûp tashihleri yapmaktan sakınmalı. Esasen asıl mühim olan nokta ve cihetlerin mantıkî tenakuzlar veya kullanılmayan gayri menus tâbirler olabileceğini daima gözönünde bulundurmak lâzım gelir»...

«Rivayetler, masallar, beyitler, ata sözleri ilh.. kelimesi kelimesine aynı olarak tesbit edilmeli. Burada muhtelif ifade ve nakil şekillerini birbirinden ayrı ayrı kaydetmek muvafık olur.»

Sualler (Kısaltarak, enteresan bulduklarımızı yazıyoruz.)

A) Toprağın işlenmesine mahsus, elle kullanılan âletler.

B) Sapan:

9 — Toprağın sürülmesine mahsus âdet ve an'aneler nelerdir?

10 — Toprak sürülürken ayrıca dinî, mukaddes bazı anlar var mıdır? meselâ şu hallerde:

a) Hayvanın koşulması esnasında,

b) Köylü elini sapanı koyarken,

c) Kamçı yahut sopası ile ilk defa hayvanın sırtına dokunurken.

11 — Sapanın hurafe ve batıl itikatlara uygun şekilde istimal edildiği yerler var mıdır?

- C) Boyunduruk.
- D) Tohum Serpme.
- E) Bişme :
- 8 — Âdetler, telâkkiler, masal ve hurafeler.
- 9 — Başak tanelerinde halkın mevcudiyetine inandığı periler, ecinniler ilh..
- F) Demetlerin Bağlanması :
- 3 — Âdetler, telâkkiler, hurafeler. İlk veya son demete atfedilen hususî ehemmiyet.
- 4 — Bu âdet senenin, günün, haftanın veyahut ayın muayyen zamanlarına bağlı mıdır?
- 6 — Buğday tarağının kadın veya erkekten birile yahut muayyen bir yaş haddile hususî bir münasebeti var mıdır?
- 7 — Başakların toplanmasında, örülmesinde veya buğday tarağının bir yere asılmasında ayrıca merasim, tâbirler ve jestler var mıdır?
- 10 — Örülen buğday başağı ne yapılıyor? Nerede hangi vesile ile ve ne maksatlarla kullanılıyor? Nereye asılıyor?
- 11 — Beklenen tesir nedir?
- 13 — Buğday tarağının kullanıldığı veya kullanılmadığı hallerde tesirlerine dair halk arasında dolaşan hikâye ve efsaneler. Tarağın ilk bulunuşuna dair hurafeler.
- 15 — Tarağın tesirini kaybettiği veya felâkete sebebiyet verdiği haller mevcut mudur? ilh...
- O) Kağnı :
- 6 — Kağnının çıkardığı gıcırta. Bu hoşta gidiyor mu? Bu hususta ata sözleri. Tekerleğin yağlanması.
- 7 — Kağnı ile giden köylünün çıkardığı türküler, sözler?
- 8 — Kağnılar ve onların icadı, menşei ilh. hakkında rivayetler.
- R) Sürgüleri yukarı aşağı doğru müteharrik odundan yapılmış kapı kilitleri.
- S) Ateş :
- 5 — Ebedî ateş: ateşin sönmemesine hususî bir ehemmiyet atfediliyor mu? Ateşin yeniden yakılması için ayrıca riayeti mecburî, muayyen itiyatlar var mıdır?

Rustow'u bu makalesinde, tabiat sevgisi ile dolu görüyoruz. Rousseau ve A. Carel gibi, o da teknikten tiksiniyor, eski sistem ve kültür kıymetlerini özliyor. Yaşlılığın sebep olduğu ruh haleti bunu bir kat daha arttırıyor.

«İnsanlar teknik sahadaki muazzam tereffüleri karşısında usanç verecek derecede heyecana düşmekte veya düşürülmektedirler. Bunlar öyle teknik tereffüleri ki, milyonlarca insanın müşterek mezarlarda çürüyüp gitmesine sebep olmakta, yine milyonlarca insanı sakat ve malûl bırakmakta, kadınlar, çocuk ve ihtiyarlar soğuktan ve açlıktan ölmekte, azametli şehirler kül olup gitmektedirler. Bu teknik tereffülere nihayet atom bombasını da ilâve etmeliğimiz lâzımgelir. Bu bomba istikbalde beşerî felâketlere sürüklemek, şehirleri yakıp yıkmak bakımından çok daha mükemmel, sür'atli ve esaslı iş görebileceğe benzemektedir.

Bundan dolayı bugün insanlık için nahos bir mahiyet gösteren yeniliklerden değil, fakat o mesut eski sistem ve kültür kıymetlerinden bahis açmak istiyorum. Zira bugünün terakki serbestisi içinde ekseriya - çok şükür diyelim - eski kültürün bütün şümül ve muhtevasiyle yaşayıp gitmekte olduğu çok zaman unutulmaktadır. İnsanlığın yarısından pek çoğu, hattâ ağılebi ihtimal üçte ikisi veya dörtte üçü bugün dahi eski ve babadan kalma topraklarda rençberlik yapmakta ve yalnız kendilerini değil diğer insanları da elleriyle ve kollariyle beslemektedirler. Fakat bu an'anevî ziraat sisteminin ölüme mahkûm, çökmeğe yüz tutmuş geri bir usul olduğu zannedilmesin. Bilâkis bu ziraî işletme sistemi bilhassa son zamanlarda, çok geniş bir cephe üzerinde fevkalâde kuvvetle tutunmuş ve hattâ ilerlemekte bulunmaktadır.